

A Hasmoneus-dinasztia hatalomváltásának megítélése a korai judaizmus irodalmában

WOG 753

Tartalomjegyzék	
Tartalomjegyzék.....	2
1. Előszó.....	3
2. A Hasmoneus-dinasztia felbukkanásának előzményei.....	4
2.1. Hellenizálódási törekvések.....	5
2.1.1. Nyelvhasználat-névhasználat.....	6
2.1.2. Görög képzési modell.....	8
2.2. A szeleukida-ellenes lázadás kirobbanása	9
3. A Hasmoneus család hatalomra jutásának megítélése	12
3.1. A vonatkozó forrásanyag számbavétele.....	12
3.2 A forrásanyag történetmesélési stílusa	13
3.3 A bemutatott szűzség egybevetése	16
4. Következtetés	19
Melléklet	22
Bibliográfia	26

1. Előszó

A Hasmoneus-dinasztia¹ megjelenésekor a történelmi események gyors váltakozása mellett a hellenizáció folyamata zajlott az ókori Közel-Keleten, így a zsidóságon belül is. A görög kultúra terjedésének negatív következményeit a zsidó közösségi emlékezet IV. Antiochosz Epiphanész alakjához köti, köszönhetően főként a Makkabeusok első és második könyve szerzőinek. Ahhoz, hogy az uralkodócsalád hatalomváltásának korabeli megítélését vizsgálhassuk, figyelembe kell vennünk a politikai és az ezzel összefonódott vallási hatalom változásait is. A dolgozat elsősorban Jan Assman politikai teológiai² szempontját tartja szem előtt, ám nem azzal a céllal, hogy az események sorrendjét vagy azok retorikáját politikai teológiai szempontból elemezze. Sokkal inkább a Makkabeus lázadás és az előzményeként tekintett Antiochosz Epiphanész féle vallásrombolás szentírási szüzségét és a valós eseményeket párhuzamba állítván a politikai teológia működtetésére világít rá, szemléltetve egyszersmind azt is, a közösségi emlékezet könnyedén befolyásolható, akár egy generáció távlatából is.

A dolgozat első része a Hasmoneus-dinasztia felbukkanásának előzményeit ismerteti, külön kitérve a hellenizálás folyamatára. A korai judaizmus idején történő hellenizálódási törekvések talán mai napig is igazolhatóak – a név- és nyelvhasználatból, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó iskolarendszerrel is. Az előzményeket tárgyaló fejezetben ezekről bővebben is szó esik, kiterjesztve a kérdés történelmi és szociális kontextusát a korabeli nem zsidó palesztinaiak hellenizálódásról valló „hagyatékokra” is. Ezt követően pedig a Makkabeusok által kirobbantott felkelés ismertetése zárja e fejezetet. Ezt követi a Hasmoneus család hatalomra jutásának megítélésével foglalkozó fejezet, mely számba veszi a vonatkozó forrásanyagok fajsúlyosabbjait, majd kategóriákba soroltan egy-egy közös szüzset/vázlatot hoz létre tartalmukból. Ezek alapján szemiotikai szempontok

¹ Noha a Hasmoneus-dinasztia első uralkodójának Makkabeus Simont tekintik, a dinasztia fogalma most kiterjesztve Mattatíasra, illetve Júdásra és Jonathánra is alkalmazandó.

² Jan Assmann így határozza meg a politikai teológiát: A politikai teológia egyfelől olyan politika, amely céljai megvalósítása érdekében Istenre hivatkozik, másfelől olyan teológia, amely az Isten lényegéről és akaratáról alkotott fogalmait politikai rend formájában akarja érvényesíteni. (...) azt a teológiát is nevezhetjük politikai teológiának, amely barát és ellenség közt tesz különbséget. Ebben az értelemben eleve politikai minden „szekunder” vallás. Mivel igaz és hamis meghatározásán nyugszik, és ezért nem egyszerűen „pogányságként” rekeszt ki minden korábbit és mást, hanem arra hajlik, hogy a pogányság követőit „ellenségnek” tekintse. Csakhogy az ellenségesség teologizálásának jelensége jóval megelőzi a szekunder vallások kialakulását. A korai magaskultúrák körében abban érhető tetten, hogy a politikai ellenfeleket az istenek ellenségeinek nyilvánítják. Ebből az azonosításból táplálkozik az erőszak is, amelyet az ókori Egyiptomban az ellenséggel szemben alkalmaznak. Itt nem olyan teológiáról van szó, amely különbséget tesz barát és ellenség közt, hanem olyan politikáról, amely az erőszak legitimálása érdekében az istenekre hivatkozik. (ASSMANN Jan, *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban*,

figyelembe vételével különböző szűkítéseket végezve az ellenség-retorika alakulására és a közösségi emlékezet egy adott hatalom legitimálása érdekében történő befolyásolására is kitér.

2. A Hasmoneus-dinasztia felbukkanásának előzményei

Röviden összegezve a kor eseményeit a következőket kell okvetlenül megemlítenünk. A Kr. e. 4. század végén egy görög karizmatikus vezér, Nagy Sándor a makedón és görög egyesített hadtest élén harcba vonult Perzsia ellen. (Ekkor Palesztina még perzsa fennhatóság alatt állt.) A perzsák legyőzését követően Nagy Sándor Babilont tette meg új birodalma fővárosának, s ezzel elindított egy olyan folyamatot, melyben Kelet és Nyugat kultúrája olyan közel került egymáshoz, amilyen közel korábban nem volt, és később sem lett.³ A nagyra törő uralkodó halála után birodalmát felosztották az oldalán harcoló hadvezérek között. Így három nagyhatalom volt születőben a keleti mediterráneumban: a Makedón birodalom az antigonidák, Egyiptom a ptolemaioszok és Előázsia a szeleukidák vezetése alatt.⁴ Az utóbbi két utóduralom egymást követve, hosszabb-rövidebb ideig fennhatósága alatt tartotta Palesztinát – a Ptolemaioszok Kr. e. 301–200/198, Szeleukidák Kr. e. 200/198–135 között.⁵ Amikor a ptolemaioszok Kr. e. 301-ben elfoglalták Palesztinát, sok zsidót telepítenek át Egyiptomba.⁶ Ugyanakkor az elnyomó hatalom meghagyta a zsidók bizonyos fokú autonómiáját. Jóllehet adót kellett fizetniük, de számukra a legfőbb hatalom a nagytanács maradt. Kr. e. 200 körül a Szentföld a Szeleukidák, vagyis a szíriai görögök fennhatósága alá került.

A ptolemaioszok türelmet tanúsítottak és a hellenizációs törekvéseiket a közösségi emlékezet nem tartja olyannyira frontálisként és hevesként, mint amilyenek a IV. Antiochosz Epiphanészét. Persze a görög kultúra és műveltség irányába közelítő zsidók megítélése sem volt annyira egyértelmű társaik részéről. Ebben a korban történt, hogy egy Józsué nevű férfi felveszi a Jázon nevet, és céljai között szerepelt Jeruzsálem városának hellén módú átalakítása is (Vö. 2Makk 7,13–15). Őt két hasonló gondolkodású utód, Meneláosz és Alkimosz követte a főpapi székben. Kr. e. 169-ben Antiochosz kifosztotta templomot, rá két évre betiltotta a zsidó vallás gyakorlását, a templom oltárán pedig

Israelben és Európában, Budapest 2008, 97.)

³ BERTRAM, Stephen, *Élet az ókori Mezopotámiában* (ford. Kmilesik Ágnes), Pécs 2003, 22.

⁴ DORAN, Robert, *The first book of Maccabees*. In: *The New Interpreters Bible IV* (Long, G. Thomas et alii szerk.), Nashville, 1996, 4.

⁵ Vö. DONNER, Herbert, *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen 2*, Grundrisse zum Alten Testament 4/2, Göttingen 1995, 507.

⁶ GUNNEWEG, Antonius H.J., *Geschichte Israels bis Bar Kochba 2*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1984⁵, 155.

„szörnyű undokságot” emeltetett/követetett el. Ez váltotta ki a hellenizálódás ellenfeleinek tettleges lázadását.

2.1. Hellenizálódási törekvések

Hogyha a kor judaizmusát tekintjük meg kell állapítanunk, talán épp annyira pártoktól szabdalt volt, mint a kor hellén filozófiai világa.⁷ A nézetkülönbségek okai között a helybéli hatalmi viszonyokért, befolyásért való versengés mellett meg kell említeni egy kevésbé ismertetett tényt is, ti. a hellenizmus⁸ először és egyszersmind legerősebben is a diaszpórákra hatott, és a palesztinaiakat érintette legkevésbé. Noha bevett nézetként tarják számon a palesztinai hellenizálás IV. Antiochosz személyével való ok-okozati szimbiózisát, nem fogadhatjuk el e nézetet. A görög kultúra terjedésére vonatkozó jelek és nyomok már a Nagy Sándor féle hódítást követően megjelennek Palesztinában (már jóval a Kr. e. 2. század előtt, főként a nem zsidók körében) és az elgörögösödés folyamata IV. Antiochosz halála után sem maradt abba, mindamellett, hogy az említett uralkodót felmentjük a korábbi beskatulyázása alól, feltételeznünk kell, hogy nem minden zsidó gondolta negatívnak e folyamatot, és téves volna azt gondolni, hogy a hellén kultúra elterjesztése csupán a vezető réteg és a hivatalos államhatalom képviselői érdekében állt volna. A birodalmi (kereskedelmi) körforgásban való részvételük érdekében előnyös, mi több szükség volt a görög nyelv ismerete, mivel azonban vannak bizonyítékok⁹ arra vonatkozóan, hogy már a 3. század elején is kereskedtek más országrészekkel, feltételezhetjük a nyelv ismeretét, mely egyben feltételezte a görög kultúra ismeretét is.

A korabeli részleges forrásokat vizsgálva azt is megállapíthatjuk, hogy valószínűleg csupán a zsidók azon irányzata ellenezte az elgörögösödést, amely szorosan a Törvény

⁷ Vö. FERGUSON, Everett, *A kereszténység bölcsője* (ford. Zsengellér József), Budapest 1999, 265–335.

⁸ Amikor hellenizmusról beszélünk, hajlamosak vagyunk egységes jelenséggént kezelni azt, azonban érdemes figyelembe venni Murphy J. F. meglátását, aki azt hangsúlyozza, minden régióban, ahol terjesztették a görög műveltséget – nyelvet, kultúrát és politikai formákat – szinkretizmus jött létre. Ezért nem beszélhetünk egységes módon hellenizált világról, csupán hellén és helyi kultúrák keveredésével létrejött új helyi kulturális realitásokról, amelyek igazából sem a helyivel, sem a hellénnel nem azonosíthatóak teljes mértékben. (Vö. MURPHY, J. F., *Early Judaism from the Exile to the Time of Jesus*, Massachusetts 2002, 96–98.)

⁹ Ilyen bizonyíték például a Kr. e. 270-ből fennmaradt, Spártából származó levél, melynek megfelelője megtalálható 1 Makk 12,20-23-ban. Bizonyos az is, hogy Jeruzsálemben volt némi, a hellén kultúrába való integrálódási szándék. Ebben a korban létrejött egy gazdasági színvonal, találtak a *Dávidi városi* ásatásokon több mint ezer lezárt cserépkancsót, amelyek Rodosz szigetéről származtak. Ezek a hivatalos rodoszi pecséttel lezárt kancsók a Kr. e. 4-1. század között kerültek Jeruzsálembe, nagy többségük a harmadik század közepe és a második század közepe között. Ezek az amforák a főpapnak és a papoknak voltak címezve és valószínűleg a korban a Római Birodalom területén nagyon népszerű italnak számító bort szállították bennük. E nagymértékű borfogyasztás két dolgot is bizonyít: egyrészt ebben a korban a *halakah*, a késő rabbinikus tanítás még nem létezett, másrészt Jeruzsálem részét képezte a korabeli kereskedelmi

tanítása szerint éltek, a hétköznapi emberek, akik a Tóra törvényeit betartották, nem láttak veszélyt vagy hátrányt a hellenizálódásban.¹⁰ A szigorú irányzat azonban a zsidó nép erejét és megmaradását éppen a környező népektől minden téren való elhatárolódásában látta.

A görög kultúra népszerűvé válásának két kiemelkedően fontos jelét vehetjük észre a kor történelmét vizsgálva. A görög kultúra hatásával való azonosulás a név- és nyelvhasználat, illetve a görög oktatási modell átvételében nyilvánul meg leginkább.

2.1.1. Nyelvhasználat-névhasználat

Júdeá sem volt mentes a hellén hatásoktól. Erről megbizonyosodhatunk például a zsidó Tóbiás leveléből, amelyet Apolloniosznak és a királynak magának címez. A levél Kr. e. 257-ben keletkezett kifogástalan görög nyelven Tóbiás görög írnoka által.¹¹ Az, hogy Tóbiás maga is beszélt volna görögül, igencsak valószínű – ugyanis görög csapatokat tömörítő egység parancsnoka volt. Fia, József alapos görög neveltetésben részesül. (Az ő leszármazottai lesznek később Júdeában a hellenizálódást támogató párt magja.) Azonban a görög neveltetés valószínűleg csak később, Johannesz Hürkanosz idején válik általánosan elterjedtté Júdeában,¹² az emberek közül többen egyfajta szemita nyelvet, az arámit használták, esetleg a hébert.¹³

A környező népek hellénizálódása nyomán a görög nyelv használata Júdeában is nélkülözhetetlenné vált. A fiatalabb nemzedék, ha a környező egyszerűbb származású emberekkel szót akart érteni, kénytelen volt megtanulni görögül. A közös nyelv használata élénkítette a diaszpórák kapcsolatát Jeruzsálemmel, egyre több zarándok érkezett az ünnepekre. Jeruzsálem akkor maradhatott a „világ” zsidóságának tényleges központja, ha a közös nyelvet használta. Az ószövetségi könyvek kettő kivételével (2Makk és Bölcs) nem görögül íródtak, azonban igen hamar lefordították a könyveket. A könyvekben felismerhető az a szándék, amely a zsidó és pogány olvasókkal egyaránt hajlandó vitába szállni a görög és zsidó kultúra kapcsolatáról. Ezen könyvek a bizonyítékai talán annak a felismerésnek, hogy a judaizmusról terjedő negatív előítéleteket szerették volna tompítani, és megerősítsék saját, zsidó identitásukat, melyre a

hálózatnak.

¹⁰ Vö. MORKHOLM, Otto, *IV. Antiochus*. In: *The Cambridge History of Judaism 2* (W.D.DAVIES–FINKLESTEIN, L szerk.), Cambridge 2007,⁴ 281.

¹¹ A levelet idéze HENGEL, Martin, *Judentum und Hellenismus*, WUNT 10, s.l. 1988, 110.

¹² Uo.

¹³ Collins, J. J., *Jewish Cult and Hellenistic Culture* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism

teljes elzárkózás esetén valószínűleg a csendes asszimiláció várt volna.¹⁴ Ez a fajta fejlődése a hellenizmusnak még a Makkabaus-lázadás miatt sem szenvedett sérelmet. Ugyanis hatalomváltás történt, azonban a Hasmoneus-dinasztia tagjai továbbra is erőteljes befolyással bírtak a diaszpórák lakóira. A hellén kultúra iránt mutatott érdeklődés kifejeződéseként megemlíthetjük még a görög nevek felvételét is. Az első erre utaló jelek már Nagy Sándor idejétől előfordulnak Palesztinában, főként a nem zsidók között.¹⁵ Például Szamária királya, Sanballat (vagy Szanballat), lányának a Nikaso nevet adta. (Ő később Manasszénak, a zsidó főpap fiának felesége lett.) Előfordult olyan is, aki dupla nevet viselt – egy görögöt és egy hagyományosat. Júdeában a görög nevek viselésére ebből a korból kevés adatunk van. Többet tudhatunk meg azonban a diaszpórák szokásairól. P. Cowley kutatásai nyomán. Az egyiptomi zsidóság neveivel kapcsolatban a következő eredményre jutott: míg Kr. e. 310-ben 81 megnevezett zsidóból mind héber nevet visel, 50-100 évvel később mindannyian görög nevet kapnak. A harmadik század végéről származó dokumentumok adatait egybevetve azt állapítja meg, hogy erre az időre a zsidók 25%-a viseli csupán atyái nevét, a többieknek görög vagy éppen egyiptomi nevük van.¹⁶ Elképzelhető azonban az is, hogy a Makkabeusok által kiobbantott lázadás miatt változtatják meg sokan nevüket.

Júdeáról azt kell megemlítenünk a görög nevek viselése kapcsán, hogy amint a Makkabeusok könyvei is tanúsítják, nem IV. Antiochosz kérésére váltanak nevet, hanem annál már jóval korábban is van erre példa. Elsőként említhetjük a Tobiád Hürkanoszt, aki ugyan nem görög nevet viselt, de neve zsidó fülnek görögösen cseng (1Makk 12,16;14,22.24; 15,15 sköv.) További görög nevek Theodotosz Mattatiás (két nevet említ a 2Makk14,19, de valószínűleg egy személyre vonatkozik), a 2Makk 12,19.24 és a 35. versekben a kelet-jordániai makkabeusi csapatok vezetőinek nevével találkozhatunk: Dositheosz és Szoszipatrosz. Említésre méltó még a hellenizálódást támogatók körének vezetője, Jēšua'-Jázón, vagy Meneláosz és Lysimachosz, illetve a későbbi főpap 'Eljakîm-Alkimosz neve. Majd a Hasmoneus dinasztiaából kettős nevet viselnek Johannesz-Hyrkanosz és fiai, Jehûda-Arisztobulosz, Antigonusz és Alexander-Jannaios. Természetesen a Hasmoneus-dinasztia idején sem hagytak fel ezzel a szokással. ti. görög nevek vagy dupla nevek adásával.

100), Leiden–Boston 2005, 1.

¹⁴ Pecsuk Ottó, *A deuterokanonikus bibliai könyvek és a hellenisztikus filozófia*. In: Szövétségek erőterében (Deuterocanonica 1), Xeravits Géza–Zsengellér József (szerk.) Pápa– Budapest 2004, 100.

¹⁵ BEN-SASSON, H.H., *History of Jewish People*, Tel Aviv 1967, 197.

¹⁶ HENGEL, *Judentum und Hellenismus*, 117.

2.1.2. Görög képzési modell

Nagy Sándor hódításai nyomán új utak nyíltak meg a görög-makedón kereskedők, katonák és hivatalnokok előtt. Ők pedig letelepedvén létrehozták a görög polisz legfontosabb intézményeit, a gymnasziont, stadiont, hippodromot és színházat, ezáltal pedig meghonosították a görög oktatási/nevelési egységeket. A ptolemaida korban a Földközi-tenger partja mentén hellénisztikus városok épültek: Gáza, Aszkalon, Joppa (Jaffa), Dor és Ptolemais (az egykor Akko helyén). Az ország belső területein is (újra)épültek települések, így például a Bét Seán Szkütopolisz néven és Szamária Szebaszté néven, Rabbath-Ammon pedig Philadelphia néven alapítódott újjá.¹⁷ Az idetelepülők pedig nagyrészt görögök, makedónok és hellenizálódott főníciaiak voltak. Az iskolákat és a gymnaszionokat is általában magán- vagy közvagyonból tartották fenn, afféle alulról szerveződő intézményekként. A hellén világ a gymnaszionra úgy tekintett, mint a „barbárság” megszüntetésének eszközére, illetve mint a görög kultúra alapjára.¹⁸ Palesztinában az első gymnasziont a Kr. e. 3. század közepén hozták létre Antiochiában. Kr. e. 175-ből van adatunk arról, hogy Jeruzsálemben Jázón egy gymnasziont és egy ephébiót hoz létre (vö. 2Makk 4,9–14 és 1Makk 1,14 sköv). A jeruzsálemi gymnaszion működéséről nem sokat tudunk, de feltételezhető, hogy működése nagyjából megegyezhetett a főníciai és más, nem zsidó palesztinaiakéval. Ugyanakkor sok mindenben el is térhetett a környező népektől, hiszen a korabeli Közel Keleten többféle variánsa is létezett eme intézménynek.¹⁹ A 1Makk 1,13–15 és a 2Makk 4,10–17. tudósítanak arról, hogy bizonyos zsidó körök felháborodásukat fejezték ki amiatt, hogy a templom papsága igyekszik túlesni az istentiszteleten, hogy testedzéseken vehessenek részt. Mivel ez meztelenül történt, ezért többek műtéten estek át, hogy körülméltységüket eltüntessék. Ez nyilvánvaló lépés volt a hellenizálódás útján, annál is inkább, mert ezen intézmények meghonosítása a Jeruzsálem polisszá alakítását célozta meg. Mindez a törvényhű zsidók szemében az atyák útjáról való letérést jelentette.²⁰ A 2Makk írója megjegyzi, hogy a papnak már nem volt kedve bemutatni az oltáráldozatot, a templom és áldozat lekicsinylése oda vezetett, hogy az emberek inkább a mérkőzésekre jártak (2Makk

¹⁷ vö. VERMES, Géza, *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*, Budapest 1998, 177.

¹⁸ A gymnaszion politikai vonatkozásait most nem tárgyaljuk, csak egy példát említünk – Egyiptomban gymnaszionba csak az mehetett, akinek görög szülei voltak és apja is tagja volt egy gymnaszionnak. A görög oktatási rendszerről bővebben lásd HENGEL, *Judentum und Hellenismus*, 120–125.

¹⁹ Vö. COLLINS, J.J., 31.

²⁰ RENCKEN, H, *Die Religion des Alten Testamen*. in: *Die biblische Welt I.* (COOLS, P.J. et alii szerk.), Olten und Freiburg im Breisgau, 1965, 546.

4,14). A gymnaszion és a görög iskola hátránya kezdetben az is volt, hogy a tanulók ott elsősorban a görög mitológiával ismerkedtek meg – és az intézményeknek maguknak is megvoltak a saját védnökeik: Hermész, Héraklész és a múzsák.²¹

2.2. A szeleukida-ellenes lázadás kirobbanása

A zsidóságon belüli különböző nézeteket képviselő csoportosulások, a különböző főpapokat, vagy várományosokat támogató csoportok között feszülő nézeteltérések IV. Antiochosz Epiphanesz uralma idején összetűzésekhez vezettek. A lázongás nem volt újkeletű, a két nagy família, az Oniádok és Tobiádok közötti feszültség IV. Szeleukosz uralkodásnak végén erősödik fel túlságosan, és felszínre kerülése épp IV. Antiokhosz idején történik.²² IV. Szeleukosz meggyilkolása után a főpap, III Óniás veszélyben érzi magát és elhagyja Jeruzsálemet, Antiochiába távozik. Öccse, Jászón veszi át helyét Jeruzsálemben, aki azonban hamar kegyvesztetté válik. Néhány év múlva Meneláosz kerül a főpapi székbe, azonban a chasszidim tagjai vallási megfontolásból fellázadtak ellene. A lázadás vezetője pedig a leváltott Jászón volt.²³ A főpapi szék körüli sűrű hatalomváltás, amint a fenti rövid összegzésből is kitűnik, nem kimondottan békés úton zajlott. IV. Antiokhosz, aki míg a távoli Rómában élt, a lázongásokról semmit nem tudott, s trónra kerülésekor is csak annyit érzékelhetett a jelentések láttán, hogy nem élnek békében alattvalói, joggal feltételezhette, az önmagával is lázongó nép vagy csoportosulás állambiztonsági szempontból kritikusan kezelendő. Ezt erősíthette még a Kr. e. 168-as zsidó lázadás is, mely épp az uralkodó második, sikertelen egyiptomi hadjáratának idején tört ki. A jeruzsálemiek ugyanis azt hitték meghalt Antiokhosz. A folytonos lázongások megtorlásaként és alattvalóinak megfélemezése végett az uralkodó úgy döntött 167-ben, hogy a judaizmust megtisztítja azoktól az elemektől, melyek körül a legtöbb vita születhetett, s amelyek őket a lázadásra ingerlik és kiváltják a csoportosulások közötti harcokat.²⁴ Ezek pedig épp a zsidó vallás babiloni galutja idején megerősödött, és

²¹ BEN-SASSON, H.H., *History of Jewish People*, 203.

²² Elegendő arra gondolnunk, hogy az első tulajdonképpeni incidens III. Óniás és a templomi epistatēs, avagy kincstárnok közötti elhíresült konfliktus IV. Szeleukosz idején válik nyilvánvalóvá. A kincstár tartalmának felajánlása után, jöllehet a királyi küldönc nem tudja kifosztani a kincstárat, és üres kézzel tér vissza Antiochiába, Simon „hadjárata” nem ér ezzel véget és tovább áskálódik a főpap ellen. A kérdésről bővebben lásd: MORKHOLM, *IV. Antiochus*, 278.

²³ Ez a lázadás akkor tör ki, amikor IV. Antiochosz 168-ban második egyiptomi hadjáratán van és halálhírét hozzák – mint utóbb kiderül, nem megalapozottan. Elképzelhető, hogy Jászón a dánieli jövődőlés beteljesedését látta a király halálhírében és olyan lehetőségként fogta föl az eseményt, mint a Ptolemaioszok hatalomra jutásának alkalmát. Vö. GOLDSTEIN, Jonathan, *The Hasmonean Revolt and the Hasmonean Dynasty*. In: *The Cambridge History of Judaism 2*, (W.D.Davies–Finklestein, L.), Cambridge, 2007⁴, 293.

²⁴ Az ok-okozati összefüggést lásd KARASSZON István, *Az Ószövetség varázsa* (Kréné 3) Budapest 2004,

identitásalkotó szempontból legmarkánsabb jegyei, a körülmételés, a templomi/áldozati rítusok és a Tóra-ismeret voltak. (Jóllehet a zsidó vallásban nem ez volt az első kultuszmódosítás, hiszen a Jozija-féle reform is bizonyos, addig bevett dolgok tiltása révén nagyban befolyásolta a judaizmus arculatának (át)alakulását, mégis ez vezetett nagyobb horderejű lázadásokhoz.) Ez a rendelkezés azonban a törvényhez hű, azaz mai szóval élve konzervatív nézeteket képviselő zsidók között felháborodást keltett, amely rövidesen fegyveres harcokban is kifejeződött.

Érdekes lehet azonban a közismert tényeken túlmenően, más szempontok figyelembe vétele is. A Hasmoneusok megmozdulásának ugyanis a korban egyáltalán nem egyedülálló, mai szóval élve szociálpolitikai indokai is voltak. Ugyanis a szóban forgó lázadás illeszkedik egy sor korabeli lázadás közé, amelyek a birodalom keleti régióiban robbantak ki és az idegen, uralomra jutott nyugati kultúra ellen irányultak. Érdekességük az, hogy nem csupán a megjelenő idegen, hatalmat képviselő emberek ellen lázadtak az említett esetekben, hanem kifejeződött egy igen érdekes társadalmi szakadék is, amely a városokba centralizált, és a hódítókkal lepaktáló hatalom és a vidéki, régi tradíciókat megtartó és továbbéltetők között formálódott. A vidéken kirobbant felkelések mind az idegen hatalom, mind a helyi arisztokrácia ellen is irányultak.²⁵ Ezt a szempontot pedig nem hanyagolhatjuk el a Makkabeus lázadásról való diskurzusunkban sem, ugyanakkor arra is ügyelni kell, nehogy a vallási ok elsikkadjon a szociálpolitikai mellett.

Az említett felkelés vezéréként az 1Makk szerzője nyomán elsődlegesen a papi családból²⁶ származó Mattatiást, másodlagosan pedig az ő munkáját folytató fiait említjük. Az 1Makk több olyan eseményt is Mattatiásnak tulajdonít, amelyet egyik fia, Júdás vezetett. Valószínűbb és a 1Makk-ot némiképp cáfoló novellisztikus vonásai ellenére is a 2Makk szerzőjének közlése Júdásról, aki csupán annyit jegyez meg róla, hogy Antiochosz bosszúja elől menekül a sivatagba (5,27), majd onnan 6000 férfivel tér vissza (8,1). A két nézőpont ütköztetése után arra a következtetésre jutott Tcherikover, hogy Mattatiás reális személy volt, azonban koránt sem bírt akkora jelentőséggel, mint ahogy azt ma gondoljuk.²⁷ Győzelmük nyomán visszaállították Jeruzsálemben a zsidó vallási szertartásokat, a templomot ismét felszentelték – és nem utolsó sorban a Szeleukida uralom alól felszabadították Júdeát. Mindezen eredmények ellenére a zsidók

193-194.

²⁵ TCHERIKOVER, Victor, *Hellenistic Civilisation and the Jews*, Philadelphia-Jerusalem 1957/5719, 207.

²⁶ Erős a gyanú, hogy a papi származásról szóló rész, az 1Krón 24,7-ben csupán késői, prohasmoneus kéz betoldása. Bővebben lásd: , C. Leslie, *The First and Second Books of Chronicles* (298–659.). In: *The New Interpreter's Bible* 3., (Keck, E. Leander szerk), Nashville 1999, 440.

emlékezetében nem őrződött meg egyetlen pontos kronológia sem a Makkabeus lázadásról.²⁸

Ezt követően nyilvánvalóvá vált, hogy a sikeres felkelés vezetői nem elégszenek meg elért sikerükkel, hanem további igényeik is vannak. Amikor ugyanis IV. Antiokhosz Kr. e. 163-ban meghalt, Júdás ostromot indított a jeruzsálemi szír helyőrség ellen. A szír csapatok vezetője nem bocsátkozott csatába, elfogadta a Makkabeusok követeléseit, azaz jóváhagyta a templomi szertartások régi szabályainak követését. Továbbá leváltotta Menelaoszt, s helyére Alkimoszt nevezte ki főpapnak. A Júdás azonban nem elégedett meg ennyi engedménnyel. Nem fogadta el Alkimoszt, ellentétben a haszidokkal akik elsődleges céljukat elérve – a templom megtisztítását - letettek a harcok további pártolásáról. Ugyanis Alkimosz elismerte az ő törvényhűségüket és az atyák tanításának hűséges képviselőinek tekintette őket. Makkabeus Júdás újabb hadjáratokat indított, egyre inkább politikai-vallási célzattal. Júdeába telepített olyan zsidó csoportokat, akik azelőtt azon kívül eső területeken laktak. Ezáltal akarta biztosítani támogatottságát a területen.²⁹ Júdás vesztét elégedetlensége okozta, ugyanis Alkimosz és a hellenista zsidók segítségért fordultak a szírekhez. A túlerőben lévő szír sereg ölte meg Kr. e. 160-ban.

Makkabeus Júdás utóda Jonatán idején következett be egy a korábbi vallásjoggal való szakítás. Mattatiás és Júdás még katonai vezéreknek titulálhatóak, utódjuk, Jonatán a szeleukida trónkövetelő, Alexandrosz Balasz jóvoltából a letett Alkimosz főpap helyére kerül. Hivatalosan a cím és az azzal járó hatalom csak utódáé, Simoné lehetett, akit II. Demetriosz Nikátor erősít meg a funkcióban, miután a zsidók is kifejezik támogatásukat. Simon megfelelő politikai intézkedései nyomán eltűntette az utolsó szír csapatokat is az országból, azaz kvázi függetlenséget teremtett, ezt követően pedig Kr. e. 140-ben egy közgyűlésen felvette az hadsereg főparancsnoka, az etnarkha és a főpap címeteket.³⁰ Sem ő maga és meggyilkolása után fia, Johannész Hürkanosz sem nevezi magát királynak, azonban főként ez utóbbi viselkedésében és kormányzásában pontosan észlelhető, hogy királyként lép fel.³¹ A címet először valószínűleg nem Johannész Hürkanosz utódja, Arisztobulosz, hanem az őt követő Alexandrosz Jannajosz viselte.

²⁷ TCHERIKOVER, 205.

²⁸ Az 1. számú mellékletben található táblázatból is világosan kitűnik ez.

²⁹ Vö. FERGUSON, 346–347.

³⁰ uo.

³¹ Vö. XERAVITS Géza, *Könyvtár a pusztában*, Pápai Református Teológiai Akadémia–LIHarmattan, Pépa–Budapest 2008, 178–179.

3. A Hasmoneus család hatalomra jutásának megítélése

3.1. A vonatkozó forrásanyag számbavétele

Mivel a dolgozat a felkelés, illetve a főpapi és királyi hatalom átvételének megítélését kívánja vizsgálni, ezért csupán az erre vonatkoztatható szentírási és extrabiblikus szövegeket veszi számba a teljesség igénye nélkül. A kérdés vizsgálatához különböző műfajú, a hellenizmus eszméjével való konfrontáció irodalmi megjelenítésének tárháza áll rendelkezésünkre. Pecsuk Ottó külön szól a tipikus „szemben álló” műfajokról, úgy mint példabeszéd jellegű, apokaliptikus, történeti vagy novellisztikus-szépirodalmi jellegű alkotásokról.³² Mivel nem áll rendelkezésünkre elegendő alkotás ahhoz, hogy több kategóriát hozzunk létre, ezért a műfajok sajátosságait szem előtt tartva négy kategóriát különböztetünk meg. Elsődlegesen a történetekkel nagyjából egyidőben keletkezett könyvek között megkülönböztethetünk történeti könyveket és szimbolikus történeteket. Ugyan az előbbi kategóriába tartozókat sem kezelhetjük történelmi jegyzőkönyvekként, de az események menetét nagyjából kronologikusan közlik. Ide elsősorban a Makkabeusok első és második könyvei tartoznak. A rendelkezésünkre álló szimbolikus történetek sorában találhatjuk a Judit könyvét, Eszter könyvét, Dániel könyvét, 4Q248/4QTörténeti szöveg A-t és 4QMMT-t, amelyek kimondottan nem foglalkoznak a Makkabeusok lázadásával, illetve a dinasztia hatalomra jutásával, azonban történetkritikai kutatások alapján valószínűsíthető, hogy keletkezésük kora, illetve elbeszélésük forrása, mintája épp ezen események sora.

Másodlagosnak tekintendő esetünkben minden olyan alkotás, amely hosszabb idő távlatából referál az eseményekről. Ezek közül történetiként foghatjuk fel Josephus Flavius A zsidó háború és A zsidók története című alkotásainak vonatkozó részeit. Szimbolikus alkotások, amelyek szintén e korra vonatkozóan közölnek fontos információkat az 1QpHab, 4Q448, 4Q339³³ és a 4Q171.

³² PECSUK Ottó, 97.

³³ A fennmaradt töredék utolsó sorának magyarázatakor a dolgozat szerzője a Xeravits Géza gondolatmenetével azonosul, ezért elfogadható(bb)nak látja azt az olvasatot, mely Johannész Hürkanoszra vonatkoztatja az említett fragmentumot. (A gondolatmenetet lásd: XERAVITS, G. *Könyvtár a pusztában*, 187–189.

3.2 A forrásanyag történetmesélési stílusai

A források műfaji sokfélesége, illetve a szerzői szándékok szempontjából is igen eltérő volta végett, de nem csak ezek okán többféle szüzsét ismerhetünk a korról. A következőkben a 3.1. fejezetben megjelölt források közül a jelentősebbeket felhasználva három nagy kategóriát különítünk el.

A.) Először a szimbolikus történetek alapján összeállítható vázlatot vesszük szemügyre. Az első szüzsé, vagy kivonat elkészítésekor az Eszter és Judit könyvét vesszük alapul. Ezek a könyvek, bár első olvasatra nem tűnik szembe, szintén a Hasmoneus-korban készültek, s mint ilyenek történeti adatokat is közvetítenek a vizsgált időszakról számunkra.³⁴ A két említett ószövetségi könyv alapján kialakított egyszerű sémára épülő történetet a Makkabeusok könyveinek adataival is kiegészíthetjük, illetve alátámaszthatjuk. A szüzsé nagyjából a hatalomváltás/kultusz visszaállításának mozzanatát szemlélteti általánosan. A történet vázlata a következő elemekből épül fel:

1. Egy idegen uralkodó tiltó rendelete szabotálja a zsidók életét, létét. (Jud 2,1–3; 3, 8; Eszt3,8–15; 2Makk 5,12.24; 6,1–2,6–9. 21; 3Makk 2,27–30; 3,11–30).
2. Kegyes zsidó emberek imádkoznak, azaz hűek az atyák tanításához, ennek nyomán jobbra fordul a nép sorsa (Jud 9; Eszt 4,17; 2Makk 7,37 sköv; 3Makk 6,1–15).
3. Isten közvetett vagy közvetlen módon beavatkozik a nép életébe, hogy az emberi eszközök ténykedését alátámassza, hitelesítse. (Jud 10–13; 14; Eszt 5–6, 2Makk 8; 15,1–28; 3Makk 6,16–29).
4. Ezt követően revansot vesznek az idegen zsarnokon (Jud 12,10–13,20; 14,1.5,11; 1Makk 7,47; 2Makk 15,32–35; Eszt 7; 2Makk 9; 15,28–35).
5. Végül nagy ünnepséget rendeznek a győzelem okán. (Jud 15,8–16–20; Eszt 9,17–32; 2Makk 10,58; 15,36; 3Makk 6,30–40; 7,15–20; 6,30; 1Makk 4,56–59; 7,48 sköv; 13,51.)

B.) Egy következő történetelbeszélési stílusnak tekinthetjük azt, amely az adott korra vonatkozó neveket és eseményeket többé-kevésbé valósághűen közli. (Óvatosnak kell lennünk, amikor történeti tények után kutakodunk szentírási könyvekben, hiszen nem egy közülük, főként a Hasmoneus-dinasztia idején keletkezettek, ugyan babiloni vagy asszír-

³⁴ Fröhlich szerint a kiemelt könyvek is a Hasmoneus-dinasztia propagandairódmába tartoznak. FRÖHLICH Ida, *Történetírás és történeti legendák a Hasmóneus-korban*. In: Szövétségek erőterében (Deuterocanonica 1), Xeravits Géza–Zsengellér József (szerk.) Pápa– Budapest 2004, 32.

kori neveket használnak, azonban saját koruk történeteit mesélik el.³⁵) Ide sorolhatjuk a Makkabeusok első és második könyvét, illetve későbbi forrásként Josephus Flavius munkáinak vonatkozó részeit is. Az előző fejezetekben említődött, hogy a lázadásnak nem ismert a pontos kronológiája, az 1. és 2. Makkabeusok vonatkozó információit egy táblázatba gyűjtve az 1. számú mellékletben lehet megtalálni. Ebből kitűnnek a források ellentmondásai is. Noha esetenként a történetek sorrendjében sem egyeznek meg a szerzők, azonban véleményük egy fontos kérdésben egybecseng: a Makkabeus család színrelépése nyomán Isten megmentő tevékenysége nyilvánult meg.

Az előző, A. jelzetű modellből azt is láthattuk, hogy a Judit és Eszter könyvén alapuló szűzsébe nagyon is illeszkednek és a történetmesélés gondolatmenetének megfeleltethetőek az 1–2 Makk-ból is passzusok. Ez azt eredményezi, hogy maga a második modell annyiban fog különbözni az elsőtől, hogy az általános részek konkretizálódnak, behelyettesítődnek.

1. IV. Antiochosz tiltó rendelete szabotálja a zsidók életét, létét. (2Makk 5,12.24; 6,1–2,6–9. 21; Joseph. AJ XI. 5.4.).
2. Az atyák tanításáért életüket adók bizalma a túlvilági életben, illetve imájuk népük megmentéséért (2Makk 7; Joseph. AJ XI. 5.5; 6.2; 6.4.).
3. Isten beavatkozik a nép életébe, hogy az emberi eszközök (Mattatiás és utódai) ténykedését alátámassza, hitelesítse. (2Makk 8; 15,1-28; Joseph. AJ XI. 6.5.).
4. Ezt követően a nyugalmukra, életükre törő uralkodó megbűnhődik; legyőzik a Makkabeusok (1Makk 7,47; 2Makk 15,32–35; 2Makk 9; 15,28–35; Joseph. AJ XI. 6.5.).
5. Végül nagy ünnepséget rendeznek a győzelem okán. (2Makk 10,58; 15,36; 1Makk 4,56–59; 7,48 sköv; 13,51; Joseph. AJ XI. 6.7.)

C. A kor eme nagy változásairól nem csupán általánosan bevettnek, elismertnek tekintett források szólnak, hanem a marginalizálódott és a qumráni közösség néven ismert csoport is véleményt alkotott, s annak hangot adott. Egy következő elbeszélésszerkezet-vázlat éppen az általuk megformált elgondolást szemlélteti. Nem foglal magába ily széles perspektívájú történetismertetést, mint az A. és a B. jelzetű modellek. A történeteket más szemszögből közelítik meg - főként a Gonosz Pap és az Igazság Tanítójának ellentétét fejtegetik. Mivel szimbolikus nevekkal találjuk magunkat szemben, nehezebb dolgunk van mint előző két esetben volt. Hosszas kutatástörténete van a Gonosz Pap alakjának,

³⁵ FRÖHLICH Ida, 37–47.

kilétének. Arról, hogy a névvel kit illettek a qumráni közösség tagjai több nézet is létezik. Vermes Géza és Milik Jozef nyomán többen is úgy vélekedtek, hogy Makkabeus Jonatánra utal a név, aki Kr. e. 152–143 között töltötte be a főpapi funkciót.³⁶ F. M. Cross azonban úgy gondolja, mégis inkább Simon Makkabeusról lehet szó, aki Jonatánt követte a trónon.³⁷ Charlesworth és mások, főként izraeli tudósok úgy vélekednek, inkább Alexander Jannajosról van itt szó, aki királyként uralkodott Kr. e. 103–76-ban. Hanan Eshel úgy következtet, hogy Makkabeus Jonathán vagy Alexander Jannajos személyével lehet azonosítani leginkább a Gonosz Papot.³⁸ Hogyha figyelembe vesszük az utalásokat, amelyeket az 1QpHab és CD említ a közösségalapító Igazság Tanítójának ellenfelére, a Gúnyolódó, a Hazug, a Hazugság terjesztője és Gonosz Pap névvel illetett személyre. Mivel ezek a nevek egyazon személyt jelölnek, épp ezért, ha a különböző iratokban lévő utalásokat összeadjuk a következő történet bontakozik ki a vizsgált személyről:

- a.) Pályafutása kezdetén az igazság nevével neveztetett (1QpHab 8,8-9), újjáépítette Jeruzsálemet (1QpHab8,8–11), ellenségeit otthon és idegenben is legyőzte, csak később válik Hazuggá.
- b.) A „hivalkodó városát vérrel” építő és Jeruzsálemben gyűlöletes bűnöket elkövető személy „meggyalázza Isten templomát”.
- c.) Idegen ellenség fogságába esett, megkínózták ki is végezték (1QpHab 9,8–9,2; 11,8–12,3; 4Q171 4,7–10).

Ezen utalásokból érthető, e személy³⁹ a zsidó nép feje, nemzeti vezetője lehetett. Azaz, valószínűleg egy Jeruzsálemben lévő főpap-királyal van dolgunk. A fentiekben vázolt történet alapján, főként a peserek által bemutatott elfogás, kínzás és kivégzés séma azonban az Eshel által feltételezett Alexander Jannajosra nem vonatkozhat, ugyanis ő természetes módon hunyt el, ellentétben Makkabaus Jonatánnal, aki a leírtakhoz hasonló módon halt meg.

A qumráni szövegek által őrzött szüzsét a következő pontokra bonthatjuk le:

³⁶ vö: VERMES, *A qumráni közösség*, 190-192.

³⁷ vö: F. M. CROSS, *The Ancient Library of Qumran and Modern Biblical Studies*, Garden City–New York 1961, 141–56.

³⁸ Eshel. HANAN, *The Dead-Sea Scrolls and the Hasmonian State*, Jerusalem 2008, 44.

³⁹ Lehetőségként merül fel, hogy esetleg e név adásával, az eredeti tabuvá változtatásával már a szöveg keletkezési korában, vagy a keletkezés utáni első generáció kihalásával legkésőbb elfelejtődött az eredeti személyazonosság. A metaforikussá vált alak pedig magába gyűjtötte más igaztalanságot cselekvő Hasmonius uralkodók cselekedeteit, tulajdonságait is, azaz kollektív megnevezéssé vált. Ezért kellene mindvégig az egyes szám harmadik személyt és a többes szám harmadik személyt vagylagosan használni, amikor a Gonosz papról beszélünk. Az egyszerűség kedvéért azonban csak az egyes szám, harmadik személyű ragozást használjuk.

1. A gonosz üldözi az igazat, ellenszegül az igazságnak (1QpHab 1,12; 2,1; 4Q171 1,17–18)
2. Isten nem engedi, hogy bántódása essen kiválasztottainak, akik betartják a Törvényt, követik az ő akaratát (4Q171 2,5.14–15).
3. Isten megígéri, választottja által hoz ítéletet minden nép számára (1QpHab 5,5; 4Q171 2,11–17).
4. A Gonosz Papot és követőit Isten megítéli és bűnösnek találja (1QpHab 10, 3-5). A Gonosz Pap és követői bűnhődnek (1QpHab 9, 1–2 és 4b–7; 4Q171 2, 2–4), ellenségeik kezére kerülnek (1QpHab 9,9–12; 4Q171 2, 17–19).
5. A Törvény követői elnyerik mindazt, amitől meg vannak fosztva, esetenként az országot, boldogságot (1QpHab 13; 4Q171 2,5.9–11; 3, 1–2).

3.3 A bemutatott szűzsék egybevetése

Az előzőekben ismertetett háromféle szűzsé megismerése után joggal mondhatjuk azt, hogy sok közös vonást tartalmaznak, és szembetűnő különbség alig van néhány. Egy újabb nézőpontot vezetünk be, hogy megpróbáljuk újabb megvilágításba helyezni a vizsgált szövegeinket - a Hasnoneus-dinasztia hatalomváltása körüli narratívák egymáshoz való viszonyára koncentrálna. Ez a szempont pedig a szemiotikából ismert eljárás, mely a szövegi szinten jelentkező eltérések figyelembe vételében lehet segítségünkre, mégpedig úgy, hogy a fentebb kapott történetvázakat kulcsszavakra bontjuk, és az így létrejövő, táblázatba szerkesztett fogalmi háló eltéréseit vizsgáljuk.

A szövegek terjedelmes volta miatt, s mivel nem a kulcsszavak előfordulási gyakoriságát kívánjuk vizsgálni, csupán a 3. 2. fejezetben felvázolt történetvázak kulcsszavait tömörítettük táblázatba (lásd 1. számú táblázat).

1. számú táblázat

	A. (Eszter – Judit)	B. (1–2 Makk, Flavius)	C. (4QpHab, 4Q171)
1.	szabotázs	szabotázs	szabotázs
2.	ima	feltámadás-hit; ima	ima hiánya; feltétlen bizalom
3.	közvetlen isteni beavatkozás	közvetlen isteni beavatkozás	közvetett isteni beavatkozás
4.	emberi bosszúállás	emberi bosszúállás	Isten ítéli meg az ellenséget
5.	földi ünneplés	földi ünneplés	eljövendő/örök jólét ígérete

A táblázatból kitűnik, hogy a vizsgált szövegi szinten a három narrációváz egyetlen egy közös pontot tartalmaz, mégpedig az okként is tekinthető szabotázs, amely károsítja a

történet főszereplőit. A megjelenő problémára már három különböző reakciótípust, és azt követően pedig kétféle Istennel való együttműködési módozatot találunk. A eltérő szövegvázak azonban legalább annyiban hasonlítanak egymásra, amennyiben különböznek. Az ezen a szövegi szinten jelentkező különbözőségek pedig úgy tűnik, elsősorban a keletkezési környezetek eltérő vallási megfontolásaikból fakadnak. Azonban az eltérő teológiai háttér, legalábbis, amelyet itt érintünk (az isteni közbeavatkozás mikéntje, túlvilági élet, jutalmazás-büntetés dialektikája) ugyan szerepet játszik a Hasmoneus-dinasztiáról szóló narratívákban, de nem ezek a leginkább hangsúlyosabbak.

A korábban bemutatott három szüzsé nem csupán világlátásában, teológiai gondolkodásában tér el egymástól, hanem a rendelkezésre álló közös törzs étellel való felruházásának módjában, szerepek (ellenség és a mi) és szereplők, illetve események megítélésében is. Az elemi eltérések bemutatásához szükséges a 3. 2. fejezetben felvázoltak legegyszerűbb közös gerincének megtalálása. Ez pedig a következőképpen fest: (1.) egy az identitást veszélyeztető idegen behatásra (2.) egy karizmatikus/kiválasztott személyiség reagál, (3.) általában nem individuumként, hanem a közösséget mozgósítva. (4.) Az elért sikereknek (5.) transzcendens vagy immanens jelentőséget tulajdonítanak. Ez a meglehetősen semleges szöveggerinc az, amely mindenik (A. B. és C.) esetben előfordul. A 2. számú táblázat ezen öt szempontot veszi szemügyre az egyes szüzsék esetében.

2. számú táblázat

	A. (Eszter – Judit)	B. (1–2 Makk, Flavius)	C. (4QpHab, 4Q171)
1	idegen uralkodó	IV. Antiochosz	Gonosz Pap = Hasmoneus
2	karizmatikus egyéniség	Mattatiás/Makkabeus Júdás	Igazság Tanítója = qumráni közösség alapítója
3	nem katonai közösség	katonai közösség	nem katonai közösség
4	életveszély elhárítása	templom fölszentelése	Önvédelem
5	isteni beavatkozás	isteni beavatkozás	isteni beavatkozás

A Hasmoneus-dinasztia hatalomváltásának megítélését vizsgálva elérkeztünk arra a pontra, ahol olyan ellentmondással találjuk szembe magunkat, amelyeket nem lehet pusztán a vallásnézeti háttér eltéréseivel magyarázni. A B. oszlop 2. sora és a C. oszlop 1. sora noha nem ugyanazt a személyt jelöli, mégiscsak ugyanarra a dinasztiára vonatkozik. Egyik oldalon karizmatikus vezetőként a Hasmoneus-dinasztia alapítói, atyjai tűnnek fel,

a C. oszlopban pedig az ellenfél soraiban ugyanaz a „megváltást” hozó család valamely tagja. Mivel fel sem merül a kérdés, hogy esetleg arról lenne szó, valamelyik szerző tévesen emlékezett vissza az eseményekre, más megoldást kell találni a két szűzsében rejlő feszültség feloldására.

Hogyha a történetvázainkat visszahelyezzük keletkezési környezetükbe, kiegészül a kép. A Makkabeusok első két könyve épp úgy, mint Flavius munkái eredeti funkciójukat tekintve propagandairódomként definiálhatóak. Sok tekintetben nem értenek egyet a szerzők, azonban a makkabeusi lázadás jogosságát hangsúlyozzák. Erre két nagyon nyomós okból is szükség volt. Egyrészt, a mindenkori királyt – még ha nem is dávidi származású – JHWH küldötteként/megbízottjaként tekintették. Az ellene való lázadás megfelelt az Isten elleni lázadásnak. A makkabeusi felkelések pedig éppen a hatalmon lévő uralkodó, azaz Isten akaratából odakerült személy ellen irányultak. Másrészt az uralom megdöntése után nem csak a kultusz megtisztítására irányult a Makkabeusok figyelme, hanem a frissen szerzett hatalom megszilárdítására is törekedtek.⁴⁰ A későbbiekben pedig, amikor Makkabeus Jonatán annak ellenére, hogy nem cádokita származású, megkapta a főpapi címet, s majd később utódja, Joannész Hürkanosz a királyi címet is felveszi, cselekedeteik legitim voltát kell alátámasztani, amennyire csak lehet. (Nyilvánvaló, hogy a törvényhez ragaszkodók között nem számított főpapnak sem Jonatán, sem más a családjából származó, őt a főpapi székben követő utódai).

A család hatalomgyakorlási jogosságának alátámasztására talán az egyik legnépszerűbb megoldáshoz folyamodtak a könyvek szerzői: az ellenfél démonizálása és a legitimálandó egyén szakrifikálása. Ezzel az eszközzel azonban nem csak Jeruzsálemben éltek a szerzők, hanem a qumráni tekercsek lejegyzői is. A már említett 1QpHab, 4Q171 és CD iratokban található két személy megnevezése: a közösségalapító, egyértelműen pozitív szereplő Igazság Tanítója és a Gúnyolódó, a Hazug, a Hazugság terjesztője és Gonosz Pap névvel illetett személy, akinek kilétéről viták folynak, ám bizonyos, hogy valamelyik

⁴⁰ A szociológia úgy tartja számon, hogy ha a társadalomból kiemelkedik egy egyén saját szerepkörét hangsúlyozni igyekszik, hogy a körülötte lévő képlékeny identitású személyek körében rendet tegyen, irányt mutasson (Gallino, L-t idézi KOVÁCS F. Zsolt, *A zsidó főpap kutlikus tevékenységének dekadenciája, avagy miért volt szükség Jézus kereszthalálára?* In: Minden kegyelem (Marton József–Oláh Zoltán szerk.), Budapest-Kolozsvár, 2011. 169.

Makkabeus fiúra vonatkoznak, esetleg kollektív megnevezés, mely a dinasztia több uralkodójának negatív tulajdonságait és tetteit testesíti meg. A qumráni közösség számára tehát a Szeleukida uralom alól függetlenítő és felmentő Hasmoneus dinasztia egyik/több tagja negatív szereplőként van jelen a történelem folyásában, míg a Makkabeusok 1-2 szerzőinek egyértelműen pozitív képük van a dinasztiról, s ezzel egyidőben IV. Antiochoszt és a főpapokat is negatív szereplőkként láttatják.

Megállapítható, hogy az ismertetett három történetváz közül az A. jelzetű az, amely mára úgy tűnik a legkevésbé negatív viszonyulást tanúsító a Hasmoneus-dinasztiával szemben, a B. jelzetű pozitív értelemben elfogult, a C. jelzetű pedig negatív érzéseket táplál az említett család ellen. Ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül a narratívák közös, vagy legalábbis nagyon hasonlító vázlatpontjai mellett sem, hiszen talán nem csupán keletkezésük megokolása, hanem szerzőik szándéka is ugyanaz lehetett: a legitimáció (csupán a kiszolgálandó hatalom tekintetében nem egyeztek a szerzők, hiszen az egyik Qumránban, a másik Jeruzsálemben élt).

A Hasmoneus-dinasztia tagjai és az ő támogatóikhoz tartozó személyek Istenre hivatkozva valósították meg a politikai céljaikat, miközben az átalakuló állami rendet próbálták megszilárdítani, ennek érdekében pedig be kellett bizonyítaniuk, hogy isteni törvényeken nyugszik az új rend és a dinasztia egyaránt. Hasonlóképpen cselekedtek a kivonulók is, akik követték az Igazság Tanítóját a pusztába, csak ők a saját közösségük szempontjából és annak érdekében cselekedtek. Ez a folyamat, vagy erős egyszeri beavatkozás a történelem szemléltetésébe azonban nem egyedi. Fontos azonban ezeket a különböző narratívákat együtt látnunk, a különböző kánonokba tartozó, ámde a korra vonatkozó iratokat párhuzamosan olvasva alkotni meg egy részben új képet a letűnt időről – egy újabb, teljesebb közösségi emléket hozva létre.⁴¹

4. Következtetés

Egy adott területen, nyelven, kultúrában végbemenő folyamatokat, eseményeket egy szűkebb vagy tágabb közösség a maga elvárásai, eszméi, érdekei, vallási beállítódása szerint, saját szempontjából kiindulva értelmez – gyakran nem is lépve túl ezt a határt. Az értelmezést az „elméletgyártók” segítik, befolyásolják, alakítják, határozzák meg. A vizsgált korban ilyen elméletgyártónak kell tekintenünk azt a közösséget, amelynek orális hagyományát képezték a később lejegyzésre került anyagok – Makkabeusok könyvei,

⁴¹ A közösségi emlékezet konstruálásáról bővebben lásd: ASSMANN Jan, *Das Kulturelle Gedächtnis. Schrift,*

különböző qumráni dokumentumok. Ezek az elméleti értékeléseknek tekinthető megnyilvánulások, rendszert alkotva megőrződnek, az írásos korszakban elsősorban az adott események elmesélését, rögzítését, megőrzését szolgáló művek segítségével, valamint az értelmezést is magába foglaló írásokkal. Az ily módon született irodalmi alkotásokat csoportosítva kialakul egy olyan közvélekedés, amely a hatalomon levő, az erősebb érdekérvényesítő eszközökkel rendelkező csoportok véleményét kifejező értelmezést előtérbe állítja, s másokat kiszorít – megteremti a kánont.⁴²

Azaz mindig vannak szövegek, szerzők, amelyek ugyanazt az eseményt rögzítik írásaikban, de saját egyéni és közösségének tapasztalatai, élményei és elvárásai alapján más-más szempontból. Egy adott kor kánonja úgy alakul ki, hogy egyik nézőpont erőteljesebben érvényesül, s ezért meghatározóvá válik: másokat is befolyásol, a maga oldalára állít, mintegy kisajátítja a rögzített eseményt, mert értelmezése (utólagos) szempontjait, azaz közös emléket a közösségnek ő ad. Ám a kánon mellett mindig bújálnak annak ellentmondó vélemények s ilyeneket rögzítő írások, sőt, elképzelhető egy ellenkánon létezése is – ahogy esetünkben is éppen erről van szó, még akkor is, ha nem beszélhetünk a qumráni tekercsek kapcsán lefektetett, tételes kánonról. Az is igaz, hogy a kánonok változnak, ahogyan ezt Pomogáts Béla irodalomtörténész magyarázza: „ami tegnap még a kánon mozdíthatatlan alkotó részének tetszett, az mára kívül kerül az értékek rendszerén, és lassanként elveszíti az irodalomkritika, illetve az irodalomtörténet-írás érdeklődését. A kánonképzés mindezek miatt szüntelen »harc terepen« zajlik, hiszen a szellemi, értékelési küzdelmeknek kell eldönteniük, hogy mi őrzi meg helyét az irodalmi kánonban, mi kerül ki belőle, és mi kerül bele. Ezek a szellemi küzdelmek időnként igen élesek is lehetnek, az egymásnak ütköző kritikai vélemények nemegyszer fordítanak hátat a méltányosságnak, a hosszú időn keresztül elismert értékek iránt talán illendő türelmességnek.»⁴³

A Hasmoneus-dinasztia trónra kerülésének korabeli fogadtatását valószínűleg nem lehet teljes egészében rekonstruálni, azonban a kánonalakulás törvényszerűségeit is figyelembe véve teljesebb képet nyerünk a politikai és az ezzel összefonódott vallási hatalom változásainak sokszínűségéről. Jóllehet ma a politikai teológia fogalma sok esetben nem az egyiptológus Assmann történelmi vizsgálatokon nyugvó következtetéseit takarja,

Erinnerung und Politische Identität in frühe Hochkulturen, s.l. 2005, 34–64.

⁴² ROHONYI Zoltán, *Irodalmi kánon és kanonizáció*, Budapest 2001.

⁴³ POMOGÁTS Béla: *Az irodalmi kánonok átrendeződése és Kós Károly*. In: „Nem sülyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. Születésnapjára (Jankovics József et alii szerk.), Budapest 2007, 925.

hanem a denotatív jelentések köre bővült, bővítődött. A dolgozatban vizsgált események irodalmi szövegekben való témamegjelenítések és a szűzség által szándékosan alakított közösségi emlékezet által betekintést nyerhettünk a politikai teológia működésébe. A hatalommal szimpatizálók körre elsősorban mint isteni cselekedetről, igaz ítéletről gondolkodik a Hasmoneus-dinasztia megjelenéséről, és ennek alátámasztása érdekében nem tartózkodik attól sem, hogy a korábbi uralkodót negatív epimanészként tüntesse fel. A másik csoportosulásnak is meg van a saját véleménye, amelyet nem rejt véka alá. Az igaznak hirdetett dinasztia tagjáról ők úgy beszélnek, mint a hazugság terjesztőjéről, Gonosz Főpapról.

Melléklet

1. számú melléklet.

Az 1 és 2 Makk kronológiája					
Dátum Kr. e.	Szeleukida időszámítá s (1– 2Makk dátumjelzé se is)	Események	Hivatkozások		
			1 Makk	2 Makk	Dán
333– 323.		Nagy Sándor hódítása	1,1–9.		7,7; 11,3–4.
200.		Paneaszi ütközet, III. Antiochosz legyőzi V. Ptolemaioszt			11,5.
190.		Római csapatok legyőzik III. Antiochoszt Magnéziánál. Apameai ütközet.			11, 18.
187.		IV. Szeleukosz legyőzi III. Antiochoszt			11, 19.
180.		Sirák fia befejezi könyvének írását, Simon cselszövése Óniás ellen.		3,1–40	11,20.
175	137	IV. Antiochosz trónralépése, Jázón főpappá való kinevezése Jeruzsálem hellenizálása megkezdődik	1,10– 15.	4,7–17.	7,8.23– 25; 11,21; 9,26a; 11,22 (?)
172.		Meneláosz főpappá nevezik ki		4,23– 50.	
171/ 169		IV. Antiochosz hadjárata Egyiptom ellen	1,16– 19.		

169.	143.	Szír támadás Jeruzsálem ellen; IV. Antiochosz második egyiptomi hadjárata; Jászón puccsa	1,20–28.	5,11–14; 5,1; 5,5–10.	11,28–30a
167.	145.	Második szír támadás Jeruzsálem ellen: Apolloniosz mészárlása; Akra építése; IV. Antiochosz erőltetett hellenizációja; Judaizmus törvényen kívül helyezése; Makkabeus lázadás Modeinben; Szombati mészárlás; Mattatiás gerillatámadása.	1,29–32. 1,33–40. 1,41–50. 1,51–64. 2,1–28. 2,29–38- 2,39–48. 2,49–70.	5,21–26. 6,1–10. 6,11.	9,12–14. 9,27; 11,31–35; 12,11.
166.	146.	Mattatiás halála; Eleazár mártíromsága, a hét testvér és anyjuk halála; Júdás a felkelés vezetője lesz; Júdás kezdeti sikerei.	2,49–70. 3,1–9. 3,10–26.	6,12–7,42.	8,1–8. 8,5.

165.	147.	IV. Antiochosz hadjárata Perzsiába; a szeleukida sereget legyőzik;	3,27–37; 3,38–4,25		8,8–29; 11,1–15.
164.	148.	Meneláosz amnesztiája; Lüziász első expedíciója; Lüziász nem egyezik bele a békébe, a rómaiak közbelépése.	4,28–35.	11,1–15. 11,16–21. 34–38	
	149.	IV. Antiochosz halála, V. Antiochosz Eupator trónralépése A Templom megtisztítása és felszentelése; V. Antiochosz engedélyezi a korábbi szokások gyakorlatát. Zsidó védekező ütközetek: Idumea Ammon Gilead Galilea Philisztea Júdás elfoglalja a citadellát	6,1–17. 4,36–61. 5,3–5 5,6–8. 5,9–13. 24–51. 5,14–23 5,56b–68. 6,18–27	9,1–29; 10,10–11. 10,1–9. 11,22–26. 10,14–23 8,30–33; 10,24–38. 12,17–31.	11,40–45.
162.	150.	Lüziász vezette Szeleukida hadjárat Meneláosz kivégzése; modeini ütközet;	6,28–	13,3–8; 13,9–17;	

		ütközet Beth-zurnál; ütközet Beth-zakariach-nál Jeruzsálem ostroma; Lüziással kötött béke	31. 49– 50. 6,32– 47. 6,48– 54. 6,55– 63	13,18– 22. 13,23– 26.	
161.	151.	I. Demetriosz trónralépése Alkimoszt kinevezik főpapnak Júdás veresége Caphar-Szalmánál Júdás veresége Adaszánál.	7,1-7 7,8–25. 7,26– 50.	14,1–2 14,3– 10. 14,11– 15,37. Véget ér a 2. Makk	

A Makkabeusok első könyve folytatja történetrögzítését, így a Kr. e. 160–134. (Szeleukida időszámítás szerint 152–177.) közötti eseményeket is rögzíti.

Bibliográfia

Primér források:

1. *Szentírás*, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest 2002.
2. FRÖHLICH Ida, *A qumráni szövegek magyarul* (Studia Irentalia 1), Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK–Szent István Társulat, Piliscsaba–Budapest 2002.
3. FLAVIUS, Josephus, *A zsidók története (AJ)*, Talantum Kiadó, Budapest é.n.

Szekundér források:

1. ALBERTZ, Reiner, *Israel in Exile: the History and Literature of the Sixth Century B. C. E.* Society of Biblical Literature, Atlanta 2003.
2. ALLEN, C. Leslie, *The First and Second Books of Chronicles* (298–659.). In: *The New Interpreter's Bible* 3., (ed. Keck, E. Leander), Abingdon Press, Nashville 1999
3. ASSMANN Jan, *Das Kulturelle Gedachtnis. Schrift, Erinnerung und Politische Identität in frühe Hochkulturen*, Beck, s.l. 2005.
4. ASSMANN Jan, *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában* (ford. Hidas Zoltán), Atlantisz Kiadó, Budapest 2008.
5. BEN-SASSON, H.H., *History of Jewish People*, Dvir Publishing House, Tel Aviv 1967.
6. BERTRAM, Stephen, *Élet az ókori Mezopotámiában* (ford. Kmilcsik Ágnes), Gold Book, h.n. 2003.
7. COLLINS, J. J., *Jewish Cult and Hellenistic Culture* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism 100), Brill, Leiden–Boston 2005.
8. F. M. CROSS, *The Ancient Library of Qumran and Modern Biblical Studies*, Anchor Books, Garden City–New York 1961.
9. DONNER, Herbert, *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen* 2, *Grundrisse zum Alten Testament* 4/2, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.
10. DORAN, Robert, *The First Book of Maccabees*, in: *The New Interpreters Bible* IV, ed.s Long, G. Thomas et alii, Abingdon Press, Nashville, 1996.
11. FERGUSON, Everett, *A kereszténység bölcsője* (ford. Zsengellér József),

Osiris Kiadó, Budapest 1999

12. FRÖHLICH Ida, *A qumráni szövegek magyarul*, (Studia Orientalia 1., sorozatszerk. Maróth Miklós), Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba 1998

13. GUNNEWEG, Antonius H.J., *Geschichte Israels bis Bar Kochba* 2, Kohlhammer Verlag, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1984⁵, 155.

14. HANAN, Eshel, *The Dead-Sea Scrolls and the Hasmonean State*, Yad-Ben Zvi Press, Jerusalem 2008

15. HENGEL, Martin, *Judentum und Hellenismus*, WUNT 10, Mohr-Siebeck 1988³

16. KARASSZON István, *Az Ószövetség varázsa*, Kréné 3, Új Mandátum Kiadó, Budapest 2004.

17. KOMORÓCZY Géza, *Kiáltó szó a pusztában. A holt-tengeri tekercsek*, Osiris, Budapest 1998.

18. LEVINE, I. Lee, *Jerusalem. Portrait of the City in the Second Temple Period (538 B.C. – 70 C. E.)*, The Jewish Publication Society, Philadelphia 2002.

19. MURPHY, J. F., *Early Judaism from the Exile to the Time of Jesus*, Massachussets 2002

20. POMOGÁTS Béla, *Az irodalmi kánonok átrendeződése és Kós Károly*. In: Jankovics József– Császtvay Tünde–Csörsz Rumen István–Szabó G. Zoltán: „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. Születésnapjára*, MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest 2007

21. REINACH Théodore – Hill, George Francis, *Jewish coins*, s.e., New York 1966.

22. RENCKEN, H, *Die Reiligion des Alten Testamen*, in *Die biblische Welt* I. (ed. Cools, P.J. et alii), Walter Verlag, Olten und Freiburg im Breisgau 1965.

23. RIEGNER, Irene, *The Vanishing Hebrew Harlot* (Studies in Biblical Literature 73.), Peter Lang Publishing, New York 2009.

24. ROHONYI Zoltán, *Irodalmi kánon és kanonizáció*, Budapest 2001.

25. SCHIFFMAN, *From Text to Tradition. A History of the Second Temple&Rabbinic Judaism*, KTAV Publishing House, New York 1991.

26. TCHERIKOVER, Victor, *Hellenistik Civilisation ad the Jews*, Philadelphia-Jerusalem 1957/5719.

27. VERMES, Géza, *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*, Osiris, Budapest 1998.

Tanulmányok

1. FRÖHLICH Ida, *Történetírás és történeti legendák a Hasmóneus-korban*. In: Szövetségek erőterében (Deuterocanonica 1), (Xeravits Géza–Zsengellér József, szerk.) Pápa– Budapest 2004, 32–58.
2. GOLDSTEIN, Jonathan A *The Hasmonean revolt and the Hasmonean dynasty*, In: The Cambridge History of Judaism 2 (W. D. Davies–Finklestein L szerk.), Cambridge 2007, 292–351.
3. KOVÁCS F. Zsolt, *A zsidó főpap kutlikus tevékenységének dekadenciója, avagy miért volt szükség Jézus kereszthalálára?* In: Minden kegyelem (Marton József–Oláh Zoltán szerk.), Budapest-Kolozsvár 2011, 167–179.
4. MORKHOLM, Otto, *IV. Antiochus*. In: The Cambridge History of Judaism 2 (szerk. W.D.Davies–Finklestein L), Cambridge 2007, 278–291.
5. PECSUK Ottó, *A deuterokanonikus bibliai könyvek és a hellenisztikus filozófia*. In: Szövetségek erőterében (Deuterocanonica 1), (Xeravits Géza–Zsengellér József szerk.) Pápa– Budapest 2004, 97–113.